

E.

VESNICKÁ SÍDLA

K vnitřní struktuře raněstředověkých sídlišť

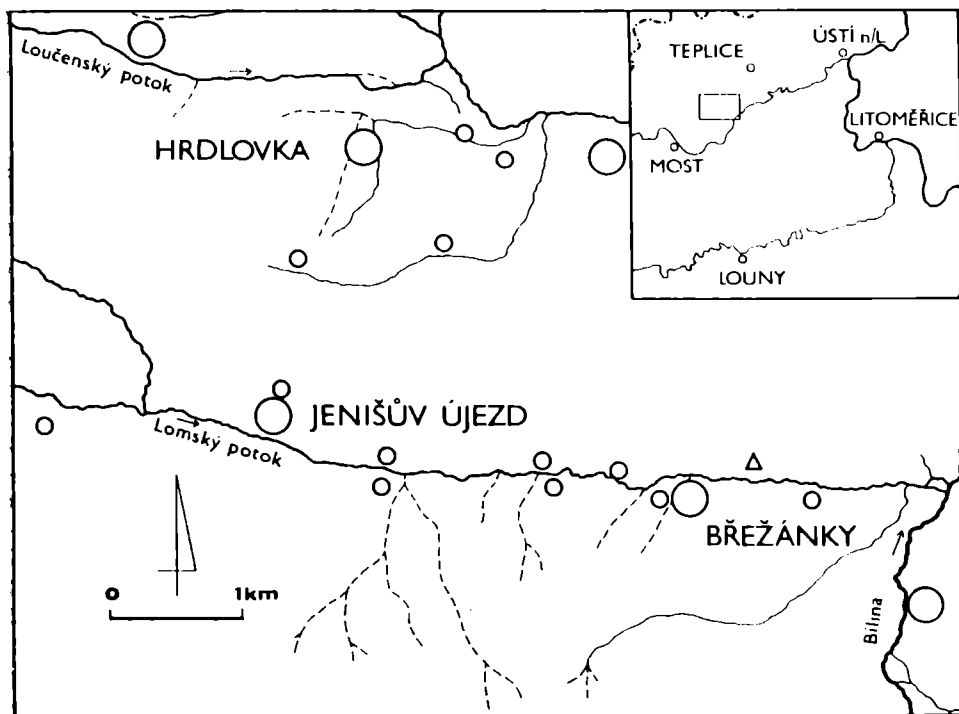
PETR MEDUNA

Na nedostatečný stav poznání agrárních sídlišť raného středověku bylo již vícekrát poukazováno (nověji Bubeník 1990, 345—346). Není však cílem této práce rozebírat příčiny — a konečně i důsledky — tohoto stavu, nýbrž ve stručnosti informovat o předběžných výsledcích výzkumu, které mohou sloužit jako pracovní model pro další zpřesnění strategie výzkumné činnosti.

Výzkum struktury osídlení raného středověku probíhá v Expozituře ARÚ v Mostě výrazněji od 80. let, kdy po předběžných publikacích výzkumů v Břežánkách (Bubeník 1975), Lipticích (Bubeník 1979), Jenišově Újezdě (Bubeník—Velímský 1986) a ZSV Nesvěticích (Brych 1989) v povodí Lomského a Loučenského potoka a převážně povrchových průzkumech v oblasti Pětipeské pánve (Rada—Černá 1986) bylo možno vypracovat dílčí shrnutí a částečně i srovnání obou oblastí (Meduna 1990, Meduna—Černá 1991). V současné době je tak vzájemně kompatibilní model obou sledovaných oblastí začleněn spolu s výsledky výzkumu vývoje mostecké oblasti (Klápště 1988) do širšího projektu studia výrazných strukturálních změn 13. století.

Statický i dynamický model struktury osídlení raného středověku a jeho hierarchie byly již v literatuře popsány (Meduna—Černá 1991). Můžeme tedy v současné době uvažovat o poměrně přesném vymezení sídelní sítě, sídelních linií a sídelních komplexů, tj. v obou oblastech máme zachycena povrchovým průzkumem i odkryvem diferencovaného rozsahu primární jádra (dlouhodobá sídliště s kontinuálním vývojem) a z větší části sekundární jádra a satelitní sídliště (krátkodobá, vázaná na sídelní areály primárních jader). Podrobnější pohled v úrovni sídliště nám umožňují velkoplošné odkryvy primárních jader Jenišova Újezda a Břežánek. V obou případech lze již vnitřní strukturu sídliště sledovat — byť v míře omezené, závislé na množství informací, získávaných za specifických podmínek výzkumů v předpolí velkolomu. Kontrolním bodem pro sledování vnitřní struktury sídliště i následujícího stupně — sídelních jednotek — se tak v současnosti stává výzkum primárního jádra v Hrdlovce.

Terénní práce, probíhající od roku 1989, kdy byly první objekty registrovány při výzkumu polykulturního pravěkého areálu (J. Beneš), se v prvních dvou sezónách (za probíhající přípravy předpolí velkolomu) omezily na registraci časoprostorového rozsahu osídlení, analýzu situace a stanovení strategie a taktiky terénního výzkumu. Tyto vyplynuly jak z požadavků výzkumu teoretického, tak z optimální terénní situace, kdy raněstředověké objekty byly překryty až 1 m mocnou splachovou vrstvou (při přípravě předpolí řízeně odtěženou), a tak narušeny (z recentních objektů) výrazněji pouze melioracemi či stopami těžby této vrstvy. Splachové vrstvy, výhodné v nadloží raněstředověkých situací, se však staly jako jejich „podloží“ nevýhodou: od značně neklidného povrchu podložních jíílů tak sledované situace dělilo opět až 1 m mocné, barevně velmi podobné souvrství půdního typu, proložené vrstvami pravěkými (sledováno na úrovni vzorku). Do podložních jíílů tak pro-

Obr. 1. Část povodí Lomského a Loučenského potoka se zjištěným raněstředověkým osídlením. (Rekonstrukce hydrologické situace provedl J. Březák, Expozitura ARÚ ČSAV Most). Velké kroužky — primární jádra, malé — sekundární jádra a satelitní sídliště, trojúhelník — pohřebiště. Jménem označena primární jádra, zkoumaná plošným odkryvem.

cházelo necelé 1 % všech raněstředověkých objektů a přibližně 10 % objektů větších 1 m. Cíl teoretického výzkumu podmiňoval časoprostorový záběr terénních prací. Při stanovení tohoto záběru se základní metodickou otázkou stalo vypracování vhodného kompromisu mezi velkoplošným (horizontálním) odkryvem, nutným pro spolehlivé vymezení jedné sídlištní jednotky, a mezi detailním (vertikálním) odkryvem, sledujícím prostorové rozložení artefaktů v přibližně 20 cm mocném, barevně či strukturálně pouze zřídka odlišitelném souvrství raného středověku, nutné pro vymezení prostoru jednotlivých aktivit. Jedinou možností řešení pohybu prací (v horizontálním i vertikálním směru) se ukázal odkryv po mechanických vrstvách (5 cm) ve čtvercích 2×2 m s průběžnou dokumentací artefaktů, popř. změn vrstev. Sledované artefakty byly dále tříděny — keramické zlomky na „malé“ a „velké“; tyto kategorie nepředstavují údaj metrický, nýbrž v první řadě zachovalost zlomků. „Velké“ nebo spíše „nerozšlapané“ jsou tedy zlomky se zachovanou výraznou profilací, tj. hrdlo, výduť a spodek nádob — u těchto zlomků předpokládáme vazbu na prostor mimo komunikační schéma. Metrické kategorie byly naopak preferovány u třídění kamenů (<10 cm<), kostí, mazanice atd. V části plochy byl proveden odkryv v základních čtvercích dále dělených do 16 polí (50×50 cm). Tyto rozměry byly zvoleny po vyhodnocení publikovaného rozložení keramiky v Opoli (Holubow cz 1958, 233, obr. 110), kdy se ukázaly jako vhodné pro analýzu hustoty keramiky a pro vymezení obrysů domů izoliniemi této hustoty. Základní čtverce byly fixovány v síti 20×20 m, orientované přibližně úhlopříčně ve

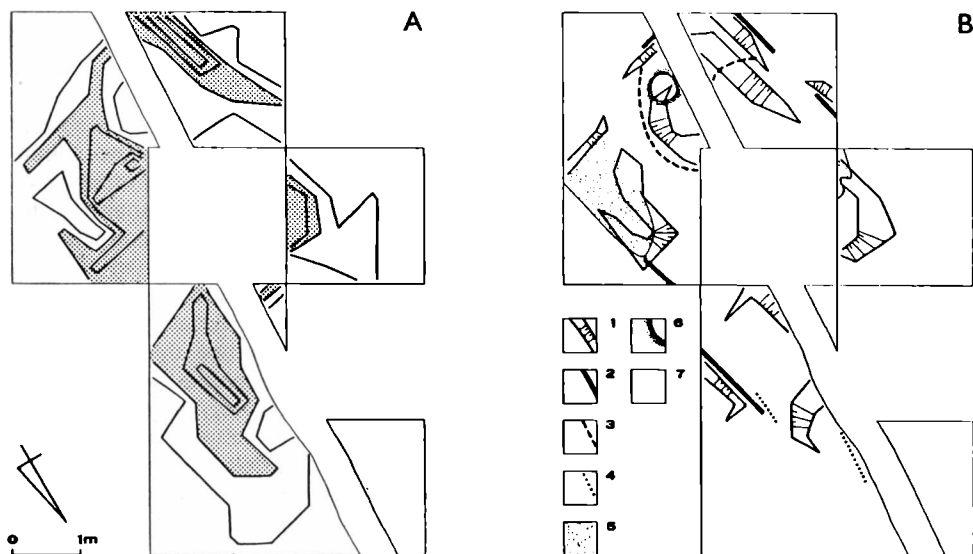
směru os staveb, zjištěných v předchozích sezónách. Výběr čtverců k odkryvu byl prováděn po průběžném vyhodnocování dokumentace tak, aby jejich rozložení postihlo základní situace (kupř. rozměry staveb). Můžeme tedy do určité míry hovořit o modifikované sekvenční metodě výzkumu (Neustupný 1973).

Dosud jsme se zabývali pouze prostorovým výběrem. Stejně tak byl i tento podmíněn výběrem časovým, nikoliv však za cenu omezení informací, nýbrž velmi podrobného sledování a přednostního vyhodnocování tří zvolených fází. Výběr těchto fází vycházel v první řadě z výběru takových keramických okruhů, které by bylo možno v průběhu terénních prací spolehlivě rozlišit, druhým hlavním kritériem výběru pak byl požadavek hiátu mezi fázemi, reprezentovanými výskytem těchto okruhů, pro možnost analýzy sídlištní jednotky v diskrétních časových úsecích. Sledovány byly okruhy místní produkce — rámcově starohradištní, zabrušanský okruh — středo/mladohradištní — výběr znaků užší než původní vymezení typu (Váňa 1961, 471) a nejmladší bílinský okruh — pozdně hradištní, všechny s trojrozměrnou fixací všech rozlišitelných zlomků. Analýzou rozptylu keramiky se tak podařilo sledovat rozsah konzumpční (sídlištní) aktivity jednotek jednotlivých fází. Pro publikaci byly vybrány výsledky analýzy rozptylu keramiky zabrušanského okruhu (dále jen zabrušanské keramiky) a jejího výskytu v jednotlivých kontextech. Při planigrafickém zobrazení zabrušanské keramiky a jejích kategorií je zřetelné soustředění zlomků do uzavřeného prostoru, na jehož okrajích se vyskytují již jako intruze v zahluobených objektech (většinou mladších, nelze však absolutizovat, neboť v tomto prostoru jsou zastoupeny převážně mladší fáze). Ohnisko tohoto rozptylu tvoří shluky s výrazným podílem nerozšlapaných zlomků. Při analýze celkového rozptylu artefaktů bylo v této části vyčleněno několik staveb (v naprosté většině nadzemních), v jejichž kontextech zabrušanskou keramiku zjišťujeme. Nejzřetelněji jsou vyčleněny stavby obytné (obr. 2 — pouze pro tuto publikaci označeny A, B, C, D), většinou méně zřetelné, avšak spolehlivě indikované jsou stavby, u nichž není zachyceno otopné zařízení (bez označení).

Jako příklad určitých fází zpracování výsledků exkavace lze předložit dům C, indikovaný větším počtem faktorů. Spolehlivým indikátorem „nekomunikačního“ schématu je kupř. sjednocení množiny (obrysem množin jsou izolované o určité hodnotě) nerozšlapaných zlomků a velkých kamenů (obr. 3/A). Podobný výsledek podává kupř. průnik množiny výraznější koncentrace všech zlomků (více než 20 na 2500 cm²) a množiny nerozšlapaných střepů, zčásti i množina drobných kostí, mazanice (průměr menší 1 cm) je rozptýlena pouze v části prostoru zvýšené aktivity a zčásti kopíruje nekomunikační prostor atd. (Za metodickou pomoc a kontrolní analýzy hodnot děkuji R. Křivánkovi z Expozitivity ARÚ ČSAV Most). Pro podrobnější pohled na nekomunikační schéma představují izolované vrstevnice fiktivního terénu a je možno tedy zkoumat jeho sklon, tedy takový tvar, který nám (víceméně) lineárně vymezuje prudký růst hustoty (zvolena byla hranice více než dvojnásobek sousedních hodnot) a zpřesňuje tedy průběh tohoto růstu. Plochy prudkého růstu pak spolu s podrobnější projekcí lineárního uspořádání všech kamenů, topeniště, destrukcí pece (konvexní tvar sledován umělými profily) a prostoru zvýšené aktivity a velmi výrazné komunikace umožňují poměrně přesné vymezení obrysů nadzemního domu včetně vhodové partie, k němuž přiléhá ze SV strany další, značně fragmentární stavba (obr. 3/B). Zajímavé je srovnání hustoty střepů ve vztahu k prostoru domu (vymezeném více faktory), kdy základní rozdíl (pozitiv—negativ) byl již konstatován (Dostál 1967, 96

Obr. 2. Hrdlovka, okr. Teplice, výzkum 1991 — rozptyl keramiky zabrušenského okruhu. Velké značky — „nerozlápané“ zlomky, malé — „rozlápané“ zlomky, husté šrafování — obytné stavby, řídké — hospodářské stavby. Tenká linie vymezuje sledovatelnou situaci této fáze.

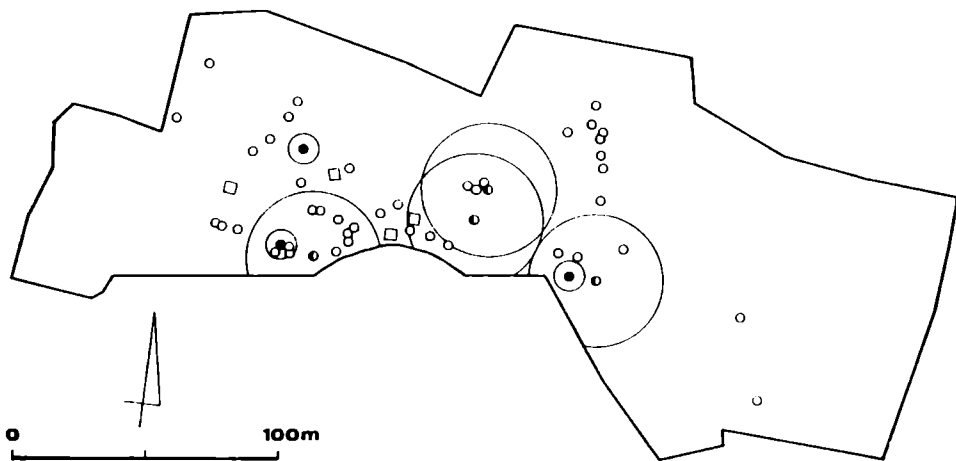
Obr. 3. Hrdlovka, okr. Teplice, výzkum 1991, dům C. A — Hustota „nerozlápaných“ zlomků a velkých kamenů, ve čtvercích 50X50 cm, krok izolinií 1, rastrována plocha o hustotě 2 a více. B — obrys domu a části hospodářské stavby. 1 — více než dvojnásobný růst hodnot hustoty (A) sousedních čtverců (koncentrace odpadu při stěnách), 2 — lineární uspořádání kamenů (průběh stěn), 3 — konvenční koncentrace malých kamenů (destrukce pece), 4 — lineární rozptyl zlomků (>4) z jedné nádoby (ukládání odpadu při stěnách), 5 — prošlápnutý terén (s výrazným poklesem hustoty — vchodová partie), 6 — topeniště.

s lit.). Příčiny tohoto jevu můžeme hledat pravděpodobně v konstrukci podlah domů (dřevěná — hliněná) a z ní vyplývající možnosti odstranění drobných zlomků. Nelze však příčiny hledat v diferenciaci hygienických návyků odlišného sociálního prostředí. Při podrobnější dokumentaci vyplývá již konstatované soustředění nerozšlapaných zlomků podél stěn — tedy odklizení (schematizovanými izoliniemi a z nich vycházejícími plochami prudkého sklonu však nejsme schopni v některých případech jednoznačně rozhodnout, zda se jedná o vnitřní či vnější stěnu). Z předběžného vyhledání slepitelných či z jedné nádoby pocházejících zlomků je navíc patrné, že značná část znehodnocené keramiky byla distribuována do nám neznámých částí konzumpčního areálu. Z hlediska metodického je však závažnější zjištění vztahu zabrušanské keramiky k jednotlivým stavbám. Nerozšlapané zabrušanské zlomky jsou vázány na obytné domy, zejména pak na prostor okolo topeniště, jsou tedy zřejmě zbožím určitého funkčního či sociálního standardu [i v blízkosti centra výrobního okruhu někde v okolí(?) zabrušanského hradiště]. Kromě toho však mohou při statistickém hodnocení souborů bez znalosti jejich umístění v konzumpčních areálech sídlišť a za předpokladu, že jejich podíl vůči ostatní keramické produkci bude kritériem chronologických úvah, vést k odlišnému datování jednotlivých částí sídlištních areálů i při zanedbatelném chronologickém rozdílu ve vzniku jednotlivých kontextů. Prostorově funkční diferenciaci keramiky různých okruhů přitom musíme předpokládat na všech sídlištních. Je tedy otázkou, zda jsme za tohoto předpokladu schopni jednoznačně přiřadit obytným stavbám odpovídající stavby hospodářské. Zejména v hustší zástavbě se spojování nejbližších funkčně odlišných objektů jeví jako značně diskutabilní — Dolní Kotvice — (Marešová 1986, 41) přesnější jsou pak vymezení prostorově disjunktních shluků — Palonín, zde však pouze v úrovni zahloubených situací (Goš—Kapl 1986, 184—185). Jak již bylo uvedeno u domu C sledované fáze, leží v jeho těsné blízkosti v prodloužení SV stěna další stavby, v níž nebylo zjištěno otopné zařízení. Rozptyl artefaktů v místě styku obou stěn (resp. této a k ní kolmé stěny domu) spíše potvrzuje současně ukládání vrstev u obou těchto stěn, čili koexistenci obou staveb. V různé kvalitě pak zjišťujeme shodné situace i u ostatních tří domů sledované fáze. V této fázi výzkumu lze jednoznačně rekonstruovat půdorys celé stavby pouze u domu A a pouze předběžně uvažovat o skladovací funkci těchto staveb (mj. z důvodu absence obilních jam). I s vědomím prostorové determinace zabrušanské keramiky jí lze v těchto případech využít v úrovni distribuce malých rozšlapaných zlomků v těchto stavbách, zejména v kontrastu se stavbami mladších fází v těsné blízkosti, které tyto zlomky neobsahují.

Můžeme tedy shrnout předchozí úvahy v tvrzení o existenci základní konfigurace staveb v podobě obytný dům, hospodářská stavba v těsné prostorové pravouhlé dispozici (nikoli však „do háku“). I bez ohledu na toto tvrzení máme před sebou stále čtyři obytné domy v areálu, vymezeném distribucí zabrušanské keramiky. Při pohledu na jejich rozložení se nabízí lákavá představa řadové dispozice, vycházející z předpokladu koexistence těchto domů. Je však otázkou, zda tato dispozice není pouze naší projekcí několika mikro-fází do širšího časového intervalu. Připustíme-li tedy délku produkce zabrušanského okruhu delší nežli funkční období jednoho domu, musíme tedy předpokládat i chronologickou diferenciaci domů této řady. Určitým podpůrným argumentem této hypotézy je i (byť předběžné) vyhodnocení podílu zabrušanské keramiky (pouze!) v jednotlivých domech, kdy procento těchto zlomků dosti kolísá. Vzhledem ke konfiguraci domů a špýcharů (?) lze koexistenci všech těchto staveb zpochybnit nutně nevýhodným komunikačním schématem

(zjištěné vchody domů k V). Stěží však budeme naopak předpokládat existenci pouze jednoho obytného domu v jedné mikrofázi (musel by být obýván třemi generacemi), spíše si lze představit vzájemnou koexistenci vždy dvou domů (což komunikační schéma kupř. mezi domy A—B, B—C, C—D umožňuje), které se pak v čase a prostoru „přesouvají“, aby pak v celkové projekci vytvořily „řadovou“ dispozici. Při „posouvání“ domů dalších mikrofází po přímce či křivce (jiná možnost spojování nejbližších následných bodů ani není) lze předpokládat buď doplnění „řady“ či vytvoření dispozice „návesní“. Nabízí se otázka, zda naše datovací možnosti jsou takové, aby umožnily přesnější odlišení jednotlivých mikrofází, zejména pro starší období raného středověku. Úvahy o půdorysných typech sídlišť zejména tohoto období (vyplývající ze stavu pramenné základny) se pak jeví jako značně diskutabilní (poněkud odlišné mínění srov. kupř. Pleinerová 1975, 26—27, Gojda—Kuna 1986, 156—157, Nekuda 1982, 34—38, Dostál 1987, 10—12 s lit.).

Je však nutno zdůraznit v předchozím textu opomíjenou skutečnost, že naše úvahy se stále týkaly pouze jedné sídlištní jednotky, nikoli celého sídliště — i když lze pochopitelně předpokládat sídliště pouze o jedné sídlištní jednotce. Pro srovnání obou hierarchických stupňů struktury osídlení můžeme využít výsledků výzkumu již zmiňovaného sídliště v Břežánkách (Bubeník 1975, Meduna 1990). Toto primární jádro, byť vertikálně značně zkresleno, umožňuje však vzhledem k celkové skryté ploše analyzovat vztah mezi jednotlivými sídlištními jednotkami, tedy vnitřní strukturu sídliště. Využijeme-li analýzy rozptylu zabrušanské keramiky, můžeme se pokusit vymezit prostory ohnisek tohoto rozptylu. Registrací obou kategorií zlomků v objektech a opsáním kružnic kolem těchto objektů (přičemž poloměr kružnic odpovídá maximální vzdálenosti „rozšlapaných“ a „nerozšlapaných“ zlomků od zjištěných otopných zařízení v domech) lze pak s větší či menší přesností plochou kruhů či jejich průnikem vymezit prostor, v němž se nacházelo ohniško rozptylu. Jak je zřejmé, vyčleňují se nám z celkové plochy sídliště čtyři prostory potenciálních ohnisek (obr. 4), které nejspíše ztotožníme s prostorem konzumpčních areálů jednotlivých sídlištních jednotek. Probíhala-li tedy distribuce zlomků (pri-

Obr. 4. Břežánky, okr. Teplice, výzkum J. Bubeník, D. Koutecký 1972 — rozsah sídlištního areálu primárního jádra. Čtverce — zemnice, kroužky — ostatní objekty (bez kůlových jamek), plná značka — ve výplni objektu „nerozšlapaný“ zabrušanský zlomek, páněná — ve výplni „rozšlapaný“ zlomek. Kružnice vymezují plochu s předpokládaným výskytem ohniška rozptylu. (Obr. 1—4 kreslil autor.)

mární či sekundární) rovnoměrně, bylo v této fázi sídliště v Břežánkách — na ploše více než 2 ha — tvořeno maximálně čtyřmi sídlištními jednotkami. Je otázkou, jak bychom tuto dispozici, spíše však okamžitou konfiguraci (okamžitou z hlediska jedné fáze) nazvali. Z hlediska struktury sídelní sítě, linie i komplexu nejspíše shlukovou, z hlediska vlastního sídliště naopak rozptýlenou(?). V celkové konfiguraci bychom nak nejspíše toto sídliště — a všechna primární jádra — označili jako typ kompaktní. Rozlišení sídlišť na typ kompaktní a rozptýlený a z něj vyplývající otázky poznatelnosti vnitřní struktury kompaktního typu (Klápště—Smetánka 1982, 16) jsou otázkami možnosti postižení jednotlivých fází sídlišť tohoto typu. Je tedy plošná hustota zástavby přímo úměrná délce trvání sídliště, čili kompaktní typ je několik desítek fází a mikrofází typu shlukového. Můžeme si tedy strukturu raně středověkých sídlišť představit jako shluky sídlištních jednotek, navzájem disjunktních svými konzumpčními areály. Tyto jednotky se přeskupují (po přímce či oblouku) a vytvářejí tak v celkové projekci rozsáhlejší konzumpční (sídlištní) areály, které se mohou zčásti dotýkat či překrývat, případně mohou být využívány pouze v některých fázích. Tyto areály jsou však spíše stabilní, stejně jako jsou zcela stabilní z nich se skládající konzumpční areály celých sídlišť. Onen neustálý pohyb a nestabilita (relativní, neboť v každém časovém okamžiku jsou sídlištní jednotky stabilní) nejsou odrazem chaotického chování, nýbrž zřejmě jednou z možností vztahu člověka k okolí, a to možností, která byla tímto řešením po celou dobu trvání raného středověku.

Literatura

- BRYCH, V., 1989: Nevěstice, zanikl středověká ves na Mostecku. Současný stav a perspektivy výzkumu. AH 14, 311—318.
- BUBENÍK, J., 1975: Slovanské sídliště u Břežánek, okr. Teplice, AR XXVII, 642—650.
- BUBENÍK, J., 1979: Nový nález časně slovanské keramiky v Podkrušnohoří a otázka tzv. zdobeného pražského typu, AR XXXI, 151—162.
- BUBENÍK, J., 1990: K současnému stavu archeologie raného středověku v Čechách, AR XLII, 343—352.
- BUBENÍK, J.—VELÍMSKÝ, T., 1986: Archeologický výzkum polykulturní lokality u Jenišova Újezda, okr. Teplice, in: T. Velímský a kol., Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1973—1982, ASM 15, 42—49, Praha.
- DOSTÁL, B., 1967: Typy slovanských sídlištních objektů z Břeclavi-Pohanska, SPFFBU E 12, 81—132.
- DOSTÁL, B., 1987: Stavební kultura 6.—9. století na území ČSSR, AH 12, 9—32.
- GOJDA, M.—KUNA, M., 1985: Časně slovanský sídelní areál v Rostokách (okr. Praha—západ) — stav výzkumu a jeho perspektivy. AR XXXVII, 152—189, 237—240.
- GOŠ, V.—KAPL, V., 1986: Slovanská osada u Palonína, okr. Šumperk, AR XXXVIII, 176 až 204.
- HOLUBOWICZ, Wl., 1958: O nowa metode badań budownictwa starozytnych Slowian, AR X, 198—200, 232—233, 237—246.
- KLÁPŠTĚ, J., 1988: Topographie der frühmittelalterliche Besiedlung in der Gegend von Most (Nordwestböhmen), AFB Dresden 32, 38—79.
- KLÁPŠTĚ, J.—SMETÁNKA, Z., 1982: Archeologický výzkum české středověké vesnice v letech 1971—1981, AH 7, 11—31.
- MAREŠOVÁ, K., 1985: Uherské Hradiště-Sady. Staroslovanské sídliště na Dolních Kotvích. Uherské Hradiště.
- MEDUNA, P., 1990: Ke struktuře osídlení raného středověku v SZ Čechách. Výzkum povodí Lomského a Loučenského potoka, in: Sborník kongresu UISPP Bratislava, v tisku.
- MEDUNA, P.—ČERNÁ, E., 1991: Settlement structure of the early Middle Ages in north-west Bohemia: investigations of the Pětipsy basin area, Antiquity 65, 388—395.
- NEKUDA, V., 1982: Středověká vesnice na Moravě ve světle archeologických výzkumů zaniklých osad, AH 7, 33—66.
- NEUSTUPNÝ, E., 1973: Sekvenční metoda vedení archeologických výzkumů, AR XXV, 300—328.

- PLEINEROVÁ, I., 1975: Březno. Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách. Praha.
- RADA, I.—ČERNÁ, E., 1986: K problematice a koncepci výzkumu vývoje osídlení v oblasti Pětipeské pánve, in: T. Velínský a kol., Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 1973—1982, ASM 15. Praha, 63—76.
- VÁŇA, Z., 1961: Slovanská keramika zabrušanského typu v severozápadních Čechách.

Zusammenfassung

Zur inneren Struktur der frühmittelalterlichen Siedlungen

Die Forschung der frühmittelalterlichen Besiedlung verläuft in der Zweiganstalt des Archäologischen Instituts in Most intensiver seit den 80. Jahren, als nach der vorläufiger Auswertung der Grabungen im Stromgebiet des Lom-Baches und des Louka-Baches, im Pětipsy-Becken und im Most-Gebiet ein Vormodell der Besiedlungsstruktur in diesem Zeitraum erstellt werden konnte, das zum Ausgangspunkt für die weitere Präzisierung der Strategie der Forschungstätigkeit geworden ist.

Es wurde das statische Modell der Siedlungsstruktur als eine Funktions- und Raumabgrenzung der Aktivitätsareale (Wohn-, Konsumptions-, Fertigungs-, Siedlungsareal, scharfe Abgrenzung — Bestattungs- und kultisches Areal) definiert, die Dynamik dieses Modells (Primärkerne — langfristige stabile Siedlungen, Sekundärkerne — kurzzeitige Siedlungen) sowie seine Hierarchie (Siedlungsnetz, Linien, Komplex, Siedlung, Siedlungseinheit) verfolgt.

Mit Hilfe der Oberflächenerkundung ist man imstande, das Siedlungsnetz, die Linien, Komplexe sowie Siedlungen zu ermitteln. Im Bereich der großflächigen Abräume im Vorfeld des Kohlentagebaues Bílina im Stromgebiet des Lom-Baches und des Louka-Baches (Abb. 1) kann man sowohl diese Stufen der Hierarchie als auch die innere Struktur der Siedlungen verfolgen. Der Kontrollpunkt für die Analyse der inneren Struktur einer Siedlungseinheit ist heutzutage der Primärkerne in Hrdlovka, wo seit dem Jahr 1989 Untersuchungen zustande kommen.

Die frühmittelalterlichen Situationen in dieser Lokalität wurden durch eine bis 1 m mächtige Schwemmschicht überdeckt (die starke rezente Eingriffe ausgeschlossen hat), und diese liegen wiederum auf einem bis 1 m mächtigen Schichtkomplex von Schwemmschichten, die durch urzeitliche Schichten durchgelegt sind. In dem lehmigen Untergrund gehen durch diese Schicht ungefähr 1 % sämtlicher eingetiefter Objekte und ca. 10 % der mehr als 1 m großen eingetieften Objekte hindurch. Nach den durch den Fortgang der Tagebauarbeiten determinierten Abräumen und nach der Situationsanalyse wurde in diesem Jahr (1991) ein Teil der Siedlungsfläche (ca 8 Ar) mittels modifizierter Sequenzmethode erforscht, die auf die Verfolgung der Qualität und Quantität von Artefakten in der homogenen Kulturschicht (nach mechanischen Schichten von je 5 cm) orientiert ist. Vorzugsweise wurde die Aufmerksamkeit der Zerstreuung der Keramik dreier Kreise gewidmet, die drei diskrete Phasen der Siedlung repräsentieren (ungefähr altburgwallzeitliche, Wende der mittel- und jungburgwallzeitlichen und spätdenburgwallzeitliche Phase). Auf diese Weise war es möglich, die Konsumptionsareale einer Siedlungseinheit in diesen Phasen zu definieren.

Für die Publikation wurde die mittel/jungburgwallzeitliche Phase ausgewählt, die sich durch das Vorkommen der Keramik von Zabušany-Kreis auszeichnet (doppelkonische Formen der Töpfe, Verzierung Doppelstecheisen in Linienaufeinanderfolge, dichter Stich, Linien auf dem scharf gebrochenen Umbruch). Im Bereich der Zerstreuung lassen sich vier Wohnbauten sowie vier dazu anliegende Wirtschaftsgebäude unterscheiden. Im Hinblick auf die Absenz der Getreidegruben können diese Bauten als Speicher interpretiert werden (Abb. 2).

Eine interessante Feststellung ist die bedeutende Raumdetermination der Zabušany-Keramik mit der Kopplung an die Wohnbauten. Unter der Voraussetzung, daß der Anteil dieser Keramik zu einem chronologischen Kriterium wird, wird bei einer statistischen Auswertung die zeitliche Eingliederung der Kollektionen aus verschiedenen Teilen des Konsumptionsareals anscheinend unterschiedlich sein. Eine derartige Raumdetermination bestimmter keramischer Kreise ist in den meisten Lokalitäten vorauszusetzen.

Fast alle Bauten der verfolgten Phase (sowie der anderen Phasen) sind ebenerdig; ihre Abgrenzung erfolgte auf der Grundlage der Analyse von Qualität und Quantität der Artefakte in der Schicht. Einer der wichtigsten Indikatoren ist die Keramik, die auf „nicht zertretene“ und „zertretene“ Bruchstücke sortiert wird, wobei die Erhaltung der Profilierung (Hals, Umbruch, Unterteil) zum Sortierkriterium geworden ist. Die

„nicht zertretenen“ Bruchstücke gemeinsam mit großen Steinen (>10) und deren durch Isolines ausgedrückte Dichte in Quadraten 50×50 cm grenzen den Bereich der erhöhten Aktivität und verminderten Kommunikation, d. h. Hausumfang, ggf. Umgebung der Feuerstelle, ab (Abb. 3A). Diese Isolines und deren Entfernung, d. h. die Neigung eines fiktiven Abhangs mit einem bestimmten Wert (z. B. mehr als zweifaches Anwachsen von angrenzenden Werten gemeinsam mit der zu verfolgten linearen Anordnung der Steine und dem ausgetretenen Raum mit verminderter Scherbedichte definieren den Hausumriß inkl. der Eingangspartie (Abb. 3B). Ähnliche Ergebnisse gibt auch die Analyse der Knochen-, Lehmewurfdichte usw.

Bearbeitet man das Verhältnis einzelner Häuser im Hinblick auf die vorgesehene Dauer deren Bestehens, die Produktionszeitdauer der Zabuřany-Keramik, den Anteil dieser Keramik (nur) in einzelnen Häusern sowie die gegenseitige Konfiguration der Häuser und Speicher, können Betrachtungen über die Koexistenz aller dieser Häuser und daher über die Relhendisposition eines Teiles der Siedlung ausgeschlossen werden. Eher kann man eine Projektion mehrerer Mikrophasen voraussetzen, während der eine schrittweise Verschlebung der Häuser und Speicher in eine bestimmte Richtung zustande kommt.

Zum Vergleich des gegenseitigen Verhältnisses der Siedlungseinheiten wurden Ergebnisse der Grabung im Primärkern in Břežánky herbeigezogen, wo ein wesentlicher Teil der Fläche der ganzen Siedlung freigelegt wurde, angesichts der Gesamtsituation jedoch vertikal erheblich reduziert. Durch die Verfolgung des Bereiches des potentiellen Mittelpunktes der Keramikzerstreuung mittels Kreislinien, deren Radius der maximalen festgestellten Entfernung der „nicht zertretenen“ und der „zertretenen“ Bruchstücke von den Feuerstellen einzelner Häuser in Hrdlovka entspricht, können vier Bereiche der Zerstreungsmittelpunkte der Zabuřany-Keramik und also vier Siedlungseinheiten ausgegliedert werden (Abb. 4).

Man kann also konstatieren, daß die frühmittelalterlichen Siedlungen des Berichtsbereiches aus einer kleinen Zahl von selbständigen durch ihre Konsumptionsareale gegenseitig disjunktiven Siedlungseinheiten — Bauerngütern oder Höfen bestehen. In der Gesamtprojektion bilden dann diese Areale, die in „ständiger“ Bewegung sind, scheinbar umfangreiche Siedlungen (Primärkerne), die jedoch in der Zeit und im Raum stabil sind. Diese Bewegung der Siedlungseinheiten ist kein Beweis für das chaotische Verhalten, im Gegenteil, sie ist eine der möglichen Lösungen der menschlichen Beziehung zu der Umgebung, eine Möglichkeit, die diese Lösung während des ganzen Zeitraums des Frühmittelalters darstellte.

Abbildungen:

1. Ein Teil des Stromgebietes des Lom-Baches und Louka-Baches mit festgestellter frühmittelalterlicher Besiedlung. [Rekonstruktion der hydrologischen Situation von J. Březák, Zweiganstalt des AI der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften (Most.) Große Ringe — Primärkerne, kleine Ringe — Sekundärkerne und Satellitensiedlungen, Dreieck — Gräberfeld. Mit Namen gekennzeichnete Primärkerne, die durch Flächenabraum untersucht wurden.
2. Hrdlovka, Bezirk Teplice, Grabung 1991 — Zerstreung der Keramik vom Zabuřany-Kreis. Große Zeichen — „nicht zertretene“ Bruchstücke, kleine Zeichen — „zertretene“ Bruchstücke, dichte Schraffierung — Wohnbauten, grobe Schraffierung — Wirtschaftsbauten. Feine Linie grenzt die verfolgbare Situation dieser Phase ab.
3. Hrdlovka, Bezirk Teplice, Grabung 1991, Haus C. A — Dichte der „nicht zertretenen“ Bruchstücke und großen Steine, in Quadraten von 50×50 cm, Schritt der Isolines 1, rastrierte Fläche mit Dichte 2 und mehr. B — Umriß des Hauses und des Teiles eines Wirtschaftsbaus. 1 — mehr als zweifacher Anwachs der Dichtheitswerte (A) der angrenzenden Quadrate. [Konzentration des Abfalls an den Wänden], 2 — lineare Anordnung der Steine (Wandverlauf), 3 — Konvexe Konzentration kleiner Steine (Ofendestruktion), 4 — lineare Zerstreung der Bruchstücke (> 4) von einem Gefäß (Abfallablage an den Wänden), 5 — ausgetretenes Terrain (mit bedeutender Abnahme der Dichte — Eingangspartie), 6 — Feuerstelle.
4. Břežánky, Bezirk Teplice, Grabung von J. Bubeník, D. Koutecký 1972 — Bereich des Siedlungsareals des Primärkerns. Quadrate — Erdhütten, Ringe — sonstige Objekte (ohne Pfostenlöcher), volles Zeichen — in der Füllung des Objektes ein „nicht zertretenes“ Zabuřany-Bruchstück, halbliertes Zeichen — in der Füllung des Objektes ein „zertretenes“ Bruchstück. Kreislinien definieren die Fläche mit dem vorgesehenen Vorkommen des Zerstreungsmittelpunktes (Abbildungen 1—4 vom Autor gezeichnet).

